

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 8

ЧИРВА Ю. І., доцент,
кандидат історичних наук,
КОРУП'ЯТНИК І. В.,
студентка IV курсу
історичного факультету КДПУ

БИТВА ПІД ЕЛЬ-АЛАМЕЙНОМ ЯК КОРИННИЙ ПЕРЕЛОМ У ПІВНІЧНІЙ АФРИЦІ В ХОДІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Битва під Ель-Аламейном – одна з найбільших операцій Другої світової війни у Північній Африці, в ході якої у жовтні-листопаді 1942 р. англо-американські війська під командуванням генерала Б. Монтгомері розгромили об'єднану італо-німецьку армію «Африка» фельдмаршала Е. Роммеля. Не зважаючи на те, що ця битва, як і Сталінградська, Курська та битва за Мідуей, теж знаменувала собою корінний перелом в ході війни, довгий час радянські та вітчизняні історики не приділяли їй належної уваги. Це пов'язано, перш за все, з тим, що в історіографії на довгий час укорінилася думка про те, що корінний перелом у ході Другої світової війни відбувався винятково на Східному фронті. Однак слід враховувати і той факт, що починаючи з листопада 1942 р. німці починають втрачати стратегічну ініціативу майже на всіх основних театрах бойових дій, тому не варто недооцінювати успіхів союзників в битві за Ель-Аламейн, яка й стала початком відступу італо-німецьких військ з Північної Африки.

Серед стратегічних планів німецького командування важливе місце займало захоплення країн Близького і Середнього Сходу. Восени 1942 р. італо-німецькі війська знаходились недалеко від Суєца й Александрії. Великого значення на цьому етапі набувала битва за Ель-Аламейн, в результаті якої мало вирішитися питання оволодіння Суецьким каналом, що мав забезпечити державам «вісі» вихід до Індії для з'єднання з військами мілітаристської Японії. Однак війська італо-німецької армії «Африка» під командуванням генерал-фельдмаршала Е. Роммеля були не в змозі продовжувати наступ: вони потребували негайного поповнення в особовому складі, бойовою технікою, озброєнням, боеприпасами, паливом. Проте, німецьке командування через ускладнення становища на радяно-німецькому фронті могло

відправити в Африку лише незначну кількість озброєння та спорядження. Крім того, навіть ця невелика частина транспорту, яка направлялася з Італії до Північної Африки, підлягала безперервним ударам англо-американської авіації. У зв'язку з цим, головне завдання армії Е. Роммеля полягало у зміцненні позицій і виграшу часу, поки не стабілізується ситуація на Східному фронті, що дало б можливість перекинути звідти військові угруповання до Північної Африки [3, с. 211].

Е. Роммель, стурбований тим, що його частини не мають можливості регулярно отримувати необхідні боєприпаси, починає критично оцінювати військову стратегію А. Гітлера. Командувач неодноразово відверто натякав фюреру про необхідність зміни стратегічних планів. Звісно ж А. Гітлер не міг змиритися з такою зухвалістю, тому він призначає на посаду командувача армії «Африка» Г. Штумме. За офіційною версією Е. Роммель разом з дружиною виїхав на лікування у Земмерінг [2, с. 403].

У відповідності до розроблених в США та Великобританії планів, восени 1942 р. передбачався повний розгром противника на африканському континенті наступом на захід з Єгипту та на схід з північно-західної Африки [5, с. 288]. Англо-американське командування намагалось максимально використати важке становище німецьких військ на радяно-німецькому фронті, яке постійно ускладнювалось, для розгрому італо-німецьких військ у Північній Африці. Встановлення повного контролю Великобританії та США в цьому регіоні мало важливе стратегічне значення. В політичному плані це забезпечувало б оволодіння сировинними ресурсами колоній Африканського континенту та зменшення там сфер впливу країн «вісі». Це мало задовольнити прагнення Великобританії поширити свої позиції на Середньому Сході та у Південно-Східній Європі; Північна Африка та прилеглі до неї райони могли б стати зручним плацдармом для вторгнення в Італію та Балкани, що відповідало американським сподіванням щодо досягнення їх впливу у французьких володіннях. Крім того, операції на цьому театрі воєнних дій були найменш ризикованими, оскільки противник не міг зосередити в цьому регіоні великі сили. В економічному відношенні перед союзниками відкривалися нові можливості здійснювати морські перевезення з Атлантики в Індійський океан через Суецький канал [3, с. 211 - 212].

До середини жовтня 1942 р. Е. Роммель мав у Північній Африці лише 4 німецьких і 8 італійських танкових дивізій, в яких нараховувалось менше 80 тис. чоловік, серед них було лише 27 тис. німців [4, с. 325]. Ці війська були ешелонізовані наступним чином: оборонні позиції займали 5 італійських дивізій, частини 164-ї піхотної дивізії та парашутної бригади Б. Рамке. В резерві для швидкої локалізації противника безпосередньо за піхотою на півдні розташовувалась ще одна німецька і одна італійська дивізії, на півночі – 2 німецькі та 2 італійські танкові й 2 моторизовані дивізії [6, с. 373]. Не зважаючи на те, що в розпорядженні Е. Роммеля було 500 танків і 300 літаків [5, с. 288], Б. Г. Ліддел Гарт зазначає, що німці могли розраховувати лише на 210 важких танків, оскільки 20 із 260 німецьких танків ремонтувалися, 30 були легкими танками Т-II, а 280 італійських танків були застарілих конструкцій [4, с. 326].

Командувач 8-ю британською армією Б. Монтгомері у майбутніх боях мав намір застосувати нову наступальну тактику. У зв'язку з цим, перед початком наступу він спочатку домігся повної переваги в людських і матеріальних ресурсах. 8-а англійська армія збільшилася до семи піхотних, трьох бронетанкових дивізій і семи окремих танкових полків. Англійці мали 1100 танків, у тому числі 400 важких американських машин типу «Грант». З США стали надходити нові, ще більш досконалі, танки "Шерман". Крім того, безсумнівною була перевага англійців у повітрі. Британські ВПС налічували більше 1500 літаків, з них 1200 базувалися в Єгипті та Палестині і були готовими підтримати наступ 8-ї армії. Б. Монтгомері основну масу своїх військ – два армійські корпуси – розташував на оборонних позиціях, а за північним флангом привів у бойову готовність танкові підрозділи [6, с. 373]. Пізніше перевага британської авіації ще більше зростала за рахунок залучення підтримки з боку літаків ВМС [1, с. 271].

Таким чином, британські війська в Північній Африці значно переважали військові сили країн «вісі». Перевага британців на морі й в повітрі ускладнювала отримання армією Е. Роммеля поповнення бойовою технікою, озброєнням, боєприпасами, паливом, що було однією з умов успіху цієї військової операції для англо-американських військ.

Задум наступальної операції 8-ї британської армії передбачав нанесення головного удару на правому, приморському, фланзі – з південно-західного району Ель-Аламейна в напрямку Сиди-Хамід. Б. Монтгомері планував спочатку прорвати оборону противника на ділянці в 9 км з'єднаннями 30-го корпусу генерала О. Ліза у складі чотирьох дивізій: 9-ї австралійської, 51-ї шотландської, 2-ї новозеландської і 1-ї південноафриканської. Після цього передбачалося ввести другий ешелон армії – 1-у і 10-у бронетанкові дивізії 10-го корпусу генерала Г. Лумсдена, головним завданням яких було перешкодити контратакам танків противника. Паралельно планувалося провести ще дві атаки на півдні, з метою переконання німецько-італійського командування в тому, що головний удар нібито буде завдано саме там. Це мало утримати 21-у танкову дивізію німців і позбавити її можливості брати участь у відбитті дійсного головного удару, що завдасться північніше [3, с. 214].

Щоб скувати 21-у танкову дивізію противника і ввести його в оману щодо напрямку головного удару, ще до початку наступу в тилу, на лівому фланзі 8-ї армії, був створений район, в якому імітувалось зосередження танків і автомашин, а також макети складів, трубопроводу та інших об'єктів [6, с. 373]. В такий спосіб Б. Монтгомері вдалося дезорієнтувати противника стосовно напрямку удару.

Однак на початку жовтня британський командувач, врахувавши недоліки у рівні підготовки армії, дійшов висновку, що це занадто сміливий план, і замінив його більш поміркованим. За новим планом головний удар в операції "Лайтфут" завдавався на півночі, біля узбережжя, в смузі шириною до 6 км між кряжами Белль-ель-Ейса і Мітейрія. Тринадцятий корпус діяв на другорядному напрямку з метою відволікання сил противника. У рамках обраного ним плану Б. Монтгомері виявив гнучкість, змінюючи напрями ударів і розробляючи такі тактичні прийоми, які дезорієнтували противника [4, с. 328].

Значна увага приділялася також даті початку наступу. Зокрема, одним з основних факторів визначення часу «Ч» був початок спільної висадки американських та англійських військ у Французькій Північній Африці під кодовою назвою "Торч", яка планувалася на початок листопада. Перемога над армією

Е. Роммеля дозволила б встановити контроль над всією Північною Французькою Африкою, здійснити комбіновану операцію з вторгнення на територію Марокко та Алжиру, а також сприяти відмові генерала Ф. Франко від дозволу на вступ німецьких військ в Іспанію та Іспанське Марокко [3, с. 212]. Головнокомандувач британською армією на Близькому Сході Г. Александер розраховував розпочати операцію "Лайтфут" за два тижні до операції "Торч". Саме протягом цих двох тижнів передбачалось знищення більшої частини північноафриканського військового корпусу країн «вісі». На думку британського воєначальника, за такий короткий проміжок часу противник не встигне значною мірою посилити свої війська в Африці. Остаточна дата визначалася фазами місяця, оскільки наступ передбачалося почати нічною атакою з метою обмеження можливостей противника у веденні прицільного вогню і в той же час мати достатні умови освітленості для розчищення проходів на мінних полях. У зв'язку з цим, було вирішено завдати удару в ніч на 23 жовтня, що припадало на повний місяць [4, с. 325].

В період з 20 по 23 жовтня британські військово-морські сили здійснювали інтенсивну попередню авіаційну підготовку наступу, завдаючи ударів по аеродромам, комунікаціям та основним районам зосередження італо-німецьких військ. З настанням темряви 23 жовтня протягом 20 хвилин здійснювалася артилерійська підготовка атаки. Щільність вогню артилерії досягала 50 пострілів гармат калібром від 76 мм і більше на 1 км ділянки фронту [3, с. 215]. О 22.00 вогонь був перенесений на передові позиції піхоти противника. Дивізії 13-го та 30-го корпусів, які наступали в першому ешелоні, перейшли в атаку. Австралійці і шотландці, створивши прохід в мінних полях, наступали в західному напрямку на північ від хребта Саніет-ель-Мітельрія. Новозеландці і південноафриканці атакували хребет з північного заходу і, подолавши його, пробіли другий прохід по мінних полях. Таким чином, до ранку 24 жовтня війська Б. Монтгомері виконали свою основну задачу: було зроблено два проходи, через які пройшла бронетехніка. Коли танки були відведені під прикриття хребта, почалася артилерійська дуель далекобійних гармат. 8-й армії вдалося вклинитися в німецько-італійські позиції та утриматись на захоплених рубежах, але танки не змогли

прорватися західніше на рівну місцевість. Одночасно військами 7-ї бронетанкової і 44-ї піхотної дивізії було здійснено наступ на Ель-Аламейн, однак їх спроба подолати західну частину мінного поля закінчилася невдачею [6, с. 373-374].

Оцінюючи перші удари англо-американських військ і їх результати, А. Гітлер приймає рішення відкликати з відпочинку Е. Роммеля. Увечері 25 жовтня генерал-фельдмаршал знову приймає командування армією [2, с. 404]. Повернувшись на фронт, Е. Роммель в першу чергу мав на меті створити на північному фланзі ударний кулак для розгрому головною наступаючого угруповання противника. До лівого флангу італо-німецьких військ з півдня були перекинуті 21-а німецька танкова дивізія і італійська дивізія «Аріете». Таким чином, на північних флангах обох сторін були сконцентровані всі наявні танкові сили [1, с. 272].

Контратаками резервів, які перебували за північним флангом, а також стягнутих з півдня резервів, вдалося протягом кількох днів обмежити глибоке проникнення англійців. За цих обставин Б. Монтгомері був змушений відвести в тил свої танкові з'єднання, щоб перегрупувати їх [6, с. 374]. З цією метою англійським військовим командуванням був розроблений новий план під кодовою назвою "Суперчардж" ("Посилений заряд"), за яким 7-у бронетанкову дивізію було перекинуто на північну ділянку, 30-й корпус мав здійснити допоміжний удар на південній ділянці для відвернення уваги противника і мав змусити його залишити частину своїх танкових сил на півдні. Перекидання військ на північну ділянку і подальше зосередження там головних сил було тактично вигідним для Е. Роммеля. Англійцям довелося покладатися більше на успіх фронтального удару і нести значні втрати. Переконавшись, що його удар в напрямку узбережжя зазнав невдачі, Б. Монтгомері вирішив повернутися до попереднього плану, сподіваючись отримати вигоду з перекидання мізерних резервів противника на північ. Це було продумане рішення, однак британські війська Б. Монтгомері не виявили необхідної швидкості, і час, що пішов на перегруповання, не дозволив розпочати новий наступ раніше 2 листопада [4, с. 329-330].

На світанку 2 листопада англійські війська почали наступ на 4-кілометровій ділянці фронту в напрямку головного удару. Велика кількість крейсерських танків, кинутих вперед, ціною

великих втрат пододала останні мінні поля противника. Намагаючись не допустити прориву своєї оборони, Е. Роммель у другій половині дня завдав контрудару силами 15-ї і 21-ї танкових дивізій, але наштотхнувся на зустрічний вогонь артилерії та потужні удари британської авіації. У районі Тель-Ель-Аккакіра відбувся запеклий танковий бій з висунутими 1-ю і 10-ю бронетанковими дивізіями англійців [4, с. 332]. 3 листопада, коли армія Е. Роммеля втратила вже 50 тис. чоловік (при чому половина з них потрапила в полон), 400 танків і 1000 гармат, коли її італійські дивізії розпались, а палива й боєприпасів практично не залишилось, фельдмаршал, отримавши категоричний наказ А. Гітлера: «Стояти на смерть», був змушений повернути назад і спробувати в будь-яку ціну утримати позиції під Ель-Аламейном [2, с. 404].

4 листопада в ході оборонних боїв італо-німецькі війська зазнали значних втрат, в результаті яких англійцям нарешті вдалося прорвати фронт. У прорив кинулися головні сили, обходячи правий фланг приморського угруповання противника. З'явилася реальна можливість його захоплення і знищення. Е. Роммель віддав наказ про відхід з Єгипту. При цьому він вилучив у італійців запаси прісної води і майже весь автотранспорт. Чотири італійські піхотні дивізії, кинуті своїм союзником, капітулювали. Загалом, за різними підрахунками, під час битви під Ель-Аламейном війська армії «Африка» втратили 55 тис. вбитими, пораненими і полоненими, 320 танків і близько тисячі гармат [3, с. 216 - 217].

Головними причинами поразки «Африканського корпусу» Е. Роммеля були: проблеми в поповненні особового складу, бойовою технікою, озброєнням, боєприпасами, паливом; втрата ініціативи німецьким командуванням з перших годин британського наступу; часта зміна тактичних планів британського командування; прорахунки німецької розвідки.

Поразка італо-німецьких військ під Ель-Аламейном стала початком корінного перелому у війні в Північній Африці. Щоправда, значення цієї операції на Заході нерідко перебільшується. Зокрема, У. Черчіль у своїх мемуарах визначав цю битву як «поворот долі», зазначаючи, що вона залишиться назавжди славною сторінкою в історії Великобританії ще й тому, що «до Ель-Аламейна ми не здобули жодної перемоги. Після Ель-Аламейна ми не зазнали жодної поразки» [8]. Його підтримує англійський

воєнний історик Дж. Фуллер, який, оцінюючи події під Ель-Аламейном, вважав, що це була «одна з вирішальних битв, метою якої був захист інтересів союзників...» [3, с. 217].

Більше того, оцінюючи події осені 1942 р. в Північній Африці, деякі історики порівнюють успіх військ союзників під Ель-Аламейном з битвою під Сталінградом. Дійсно, обидві битви ознаменували початок корінного перелому у ході війни, однак поставити між ними знак рівняння все ж не можливо. Беззаперечним залишається той факт, що остаточно подальший хід війни вирішувався на Східному фронті, на який А. Гітлер і робив основну ставку, адже саме там діяли головні сили гітлерівської коаліції. І все ж, не зважаючи на відносно незначну (в порівнянні з іншими битвами у масштабах Другої світової війни) кількість задіяних сил, битву за Ель-Аламейн, можна вважати однією з ключових в ряді подій 1942 р., яка стала поворотним моментом в історії ХХ ст., оскільки перемога британців над військами Е. Роммеля мала значний вплив на хід подій в Північній Африці та на всьому середземноморському театрі воєнних дій.

Список використаних джерел та літератури

1. Александер Б. 10 фатальных ошибок Гитлера / Бевин Александер; [пер. с англ.]. – М.: Эксмо, Яуза, 2004. – 448 с.
2. Барнетт К. Военная элита рейха / Коррелли Барнетт; [пер. с англ. А. Фельдшера, О. Разумовского]. – Смоленск: Русич, 1999. – 528 с.
3. История Второй мировой войны 1939 – 1945 гг.: в 12 т. / Т.6: Коренной перелом в войне [под ред. И. В. Пароткина, Т. Г. Хорошилова]. – М.: Мысль, 1976. – 520 с.
4. Лиддел Гарт Б. Г. Вторая мировая война: Пер с англ. / Бэзил Генри Лиддел Гарт; [сост. С. Переслегин, Р. Исмаилов]. – М.: АСТ, СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 938 с.
5. Самсонов А. М. Вторая мировая война 1939 – 1945. Очерк важнейших событий / Александр Михайлович Самсонов. – М.: Наука, 1985. – 584 с.
6. Типпельскирх К. История Второй мировой войны / Курт фон Типпельскирх [пер. с нем. М. А. Захарченко, Л. К. Камоловой]. – М.: АСТ, 2001. – 795 с.
7. Ширер У. Крах нацистской империи. / Уильям Ширер; [пер. с англ. С.Л. Орловой, Е.М. Федоровой, И.В. Квасюка]. – Смоленск: Русич, 1999. – 736 с.
8. http://militera.lib.ru/memo/english/churchill/4_33.html